

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.112.2(436).09., 18“

ВІД НЕНАВИСТІ ДО ЛЮБОВІ ОДИН КРОК: РЕЛІГІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА ПОВІСТІ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА “ЄВРЕЙСЬКИЙ РАФАЕЛЬ”

Любомир Бораковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна
e-mail: lyubomyr.borakovskyy@ukr.net*

Проаналізовано релігійну проблематику твору Леопольда фон Захер-Мазоха “Єврейський Рафаель”. Визначено особливості літературного зображення міжконфесійного конфлікту, описано його ідейно-змістові, інтерпретаційні та мовностилістичні аспекти.

Ключові слова: Леопольд фон Захер-Мазох, Галичина, міжконфесійні відносини, релігійний конфлікт, культурна семіотика.

Ім'я австрійського письменника ХІХ ст. Леопольда фон Захер-Мазоха (1836–1895) відоме багатьом. Цій славі автор завдячує передовсім австрійському психіатрові та сексопатологові Ріхарду фон Крафт-Ебінгу, котрий ввів у науковий обіг термін “мазохізм” для позначення певної девіативної сексуальної поведінки – отримання сексуального задоволення від болю, приниження та страждань. Вказувати на даний факт стало уже чи не певною традицією в наукових колах [2, с. 363; 8, с. 7; 4, S. 7]. І хоча слава цього, безумовно, цікавого та багатогранного письменника все ще перебуває в тіні еротичної тематики кількох його творів, останнім часом варто відмітити зростання цікавості до інших аспектів його творчості – слов'янських та єврейських культурних мотивів, політичної та релігійної тематики [2; 3; 5; 8; 9].

Релігійній тематиці, а саме мотиву міжконфесійних, єврейсько-українських стосунків, присвячена ця розвідка. Об'єкт дослідження – повість “Єврейський Рафаель” (нім. “Der Judenraphael”) [7]. Мета дослідження – проаналізувати зображені у творі міжконфесійні відносини, зокрема конфлікти поміж євреями та українцями, описати головні риси такого зображення та визначити його ідейно-змістові, інтерпретаційні та мовностилістичні аспекти.

Повість “Єврейський Рафаель” вийшла друком 1882 року. У центрі твору – зображення трагічного кохання на тлі культурно-релігійних та суспільно-соціальних стосунків між євреями та українцями Галичини. Так автор звертається до відомої його публіці любовної і галицької тематики, адже на той час Захер-Мазох встиг здобути собі репутацію “галицького” письменника й знавця єврейської та слов'янської культур.

Багатокультурний ландшафт Галичини у творі відображено уже на географічному рівні: дія відбувається у двох сусідніх селах – Віногороді, в якому проживає головно українське

населення, та Врубловіце, де домінують євреї. Тож маємо справу із двома відокремленими культурними світами, які, за Лотманом, можна охарактеризувати як окремі семіотичні системи, комунікативний акт між якими відбувається через певний культурний кордон, який їх відмежовує [1, с. 14]. На це вказує, скажімо, той факт, що, аби проникнути в інше культурне середовище, герої повісті повинні адаптуватися до нього – переодягнутися, знати мову та традиції. Тут проявляється певний амбівалентний характер цього кордону: він виступає не лише як бар'єр, але й як певний регулятивний елемент, що уможливує (за певних обставин) комунікацію поміж різними культурними системами.

Головними героями твору є Плу́тін Самойленко та Хака́ска Хефе́ц. Плу́тін – син українського греко-католицького священика, митець, гультай та соціальний маргінал. На це вказує саме ім'я персонажа – російське “плут” – “шахрай”, “пустун” (тут варто одразу ж зазначити, що така підміна українських (“руських”) культурних понять російськими і навпаки була типовою для письменника, зокрема, через ототожнення в Європі всього східного слов'янства з Росією. Важливу роль відіграло і захоплення Захер-Мазоха творчістю Тургенєва [8, с. 18]). Хака́ска – єврейська дівчина із сусіднього села, розумна та красива, в яку до нестями закохується Плу́тін.

Персонаж Плу́тіна доволі динамічний та багатогранний. Уже в дитинстві в нього проявляється покли́к до малювання. Але замість підтримки та допомоги він наштовхується на упереджену критику батьків та родичів. Для них його захоплення – це лише трата часу та даремне проїдання харчів, безперспективна дитяча забавка. Автор майстерно зображає душевну напругу протагоніста, його вразливе сприйняття мистецької естетики та соціальне бунтарство. Замість покори батькам – відкритий конфлікт та відречення від сім'ї, замість догоджання працедавцям та багатим меценатам – вільне, радісне, вбоге життя маляра та жартівника. Його люблять та ненавидять, він любить та ненавидить теж. Особливо ненавидить він євреїв.

Це почуття Плу́тін завдячує теж мистецтву. Милуючись одного разу іконами у старій церкві, він натрапляє на зображення розп'ятого Христа – реалістичне, повне мук та скорботи. Вражений побаченим, починає ненавидіти народ, який, на його думку, був винуватцем страждань його Бога. Тут чітко прочитується позиція Захер-Мазоха щодо великого естетичного потенціалу мистецтва та його можливого впливу на людей. Можемо лише здогадуватися, чи варто це трактувати як своєрідне виправдання автора за свій життєвий вибір бути вільним літератором, а не фаховим істориком та викладачем, проте в аналізованому творі наголошення на вагомості мистецтва в житті людей відіграє вирішальну смислову роль. Із цим пов'язане також присутнє тут зображення євреїв: незважаючи на усі жарти та образи на них з боку Плу́тіна, вони не ставляться до нього вороже. Єдине, що рани́ть їх – це його малюнки-карикатури та образа їхньої віри [3, с. 67].

Цікавим у згаданому контексті є те, що відомий своєю любов'ю та шануванням єврейської культури [4, с. 97; 10, с. 350–352] Захер-Мазох послуговується у творі численними “класичними” стереотипами в зображенні єврейських протагоністів. У “Єврейському Рафаелі” – це жадібні, вперті, егоїстичні та боягузливі люди, які свідомо відмежовують себе від християнської частини суспільства. Всі ці риси представлено такими, які лише підсилюють антипатію Плу́тіна до єврейського населення. Варто зазначити, що таке негативне ставлення Плу́тіна та його друзів до євреїв не можна схарактеризувати через призму антисемітизму. Це радше, як влучно зазначає Марія Кланська, прояв молодечої нерозважливості, котра є заганою в конвенційні рамки суспільних традицій і упереджень, без шансу на соціальний

успіх та можливість зреалізувати свій потенціал [5, с. 193]. На євреїв як суспільну меншість спрямовує Плутін підсвідомо свій гнів на суспільство, батьків та, можливо, своє власне життя.

Ставлення Плутіна до євреїв дещо змінюється, коли він закохується у Хадаску. Красива та розумна, вона не пасує у єврейську культурну парадигму Плутіна. Він мимоволі задається питанням, чи насправді усі євреї такі погані, та приходиться зрештою до негативної відповіді: *“Ні, євреї не є такими поганими, вони просто не можуть бути поганими, адже вона теж єврейка”* [7, с. 103]. Тут знову простежується авторський наголос на естетичному впливі краси на людину, цього разу уже біологічної. Власне інтелектуальна та тілесна краса Хадаски є тим, що привертає увагу Плутіна. Про цілковиту зміну ставлення протагоніста до євреїв, його “навернення” аж ніяк не йдеться: він і надалі продовжує робити свої злі витівки над ними, а змодельовані автором стереотипи щораз виразніше артикуються, передовсім у контексті зображення любовних взаємин головний героїв. Адже саме впертість батьків Хадаски та їхнє наполягання на її шлюбі з іншим багатим євреєм стають на заваді щасливої любові протагоністів твору. Отож, для Плутіна Хадаска є лише приємним, позитивним винятком серед інших євреїв, а виняток, як відомо, підтверджує правило.

Особливу увагу автор приділяє висвітленню проблематики любовних взаємин Плутіна та Хадаски, у тому числі її релігійного аспекту. Власне, таке акцентування на релігійних відмінностях було для Захер-Мазоха нетиповим, на відміну від, скажімо, Карла Еміля Францоа, який часто наводив конфесійну відмінність між євреями та християнами як головну причину неможливості щасливої любові поміж ними [9, с. 74]. У повісті Захер-Мазоха “Єврейський Рафаель” саме приналежність Плутіна та Хадаски до різних конфесій є причиною їхніх страждань та головною перепоною на шляху до щасливого спільного життя. Цікаво, що пов’язаний із згаданим мотивом конфлікт у повісті зображено головно як конфлікт поміж Хадаскою та її єврейським оточенням [3, с. 69]. Аби одружитися із Плутіним, їй потрібно прийняти християнство – крок, на який героїня повісті нездатна відважитися. Адже тоді вона помре для своїх батьків, буде вигнаною зі свого середовища, забута та покинута:

“Хадаско, єдина моя, серденько моє, любове моя”, – розпочав Плутін, – Чи не думала ти про те, що ж буде із нашої любові? Чи можеш ти хоч на хвилику уявити, що ми розлучимось? А я – ні, я бути, я дихати не можу без тебе. Чи ж можна надіятися, що ми колись цілковито належатимемо один одному?”

“Ніколи, Плутіне, ніколи цьому не бути”, – відповіла зажурено Хадаска. “– Я не в змозі тебе залишити, але й своїх батьків звести у гріб я теж можу. Ти мене не зрозумієш, адже лише євреї знає, що таке для нас сім’я, проте я ніколи не зможу стати щасливою дружиною без благословення моїх батьків. Навіть твоєю. Вони проклянуть мене, якщо я охрещуся. Вони пошматують мій одяг та, сидючи на землі, проспівують за мною каддіш, наче за померлою” [7, с. 125–126].

Показовим у вчинках Хадаски є те, що вона керується не своїми релігійними переконаннями, а власне любов’ю до батьків, яка у творі зображена на межі покірності та сліпої відданості. У цьому контексті чітко простежується також проблематика тотожності між національною та релігійною приналежністю євреїв, коли відмова від одного неминуче вела до втрати іншого.

Іншим цікавим аспектом зображення цього міжконфесійного конфлікту є те, що можливість навернення Плутіна в юдаїзм автор взагалі не згадує – тенденція, притаманна

більшості творів із християнсько-єврейською тематикою (як цікавий приклад у цьому контексті можна назвати оповідання польського письменника Юзефа Рогоша “Йойна”, де головна героїня твору вимушено переходить в юдаїзм, аби уникнути голодної смерті [6]). Іншим цікавим аспектом є субверсивний характер зображення релігій в аналізованому творі. Скажімо, той факт, що головна героїня твору легко змінила б своє віросповідання заради любові, якщо б це не ранило її батьків, можна потенційно інтерпретувати як прояв її нещирої віри. У такому ключі прочитується й поведінка Плутіна: як може людина, котра не цікавиться релігійними почуттями своєї коханої, сама бути віруючою? Хоча Плутін і не набожний та перебуває в конфлікті зі своєю громадою, для нього є очевидним, що Хадаска повинна прийняти християнство, аби одружитися з ним [3, с. 71].

На перший погляд зображення юдаїзму в творі як консервативної, нетерпимої релігійної течії є негативним. Проте в Захер-Мазоха це не так однозначно. Автор у деякій мірі захоплюється вірністю євреїв своїм традиціям, шануванням батьків та жертвою, на яку здатні йти люди в ім'я цих традицій та звичаїв. Із цього випливає ідеалізоване зображення любові Плутіна та Хадаски – в ім'я справжньої любові потрібно терпіти, ба, справжня любов завжди пов'язана з труднощами і тому часто неможлива на цьому світі. Саме так бачить це й головна героїня повісті: “[...] Я не нарікаю на долю, ні. Думаю, що сам Бог нас так благословив, коли провів між нами ці релігійні межі. Така любов, як наша, не може існувати посеред людей так просто та банально” [7, с. 126].

У цьому фаталізмі імплікується естетика “мазохізму”, хай і без його фізичного виміру: герої приречені на терпіння. Захер-Мазох вкотре проявляє себе в цьому творі як чудовий стиліст та майстер передачі почуттів мовними засобами – риса, яку відзначали навіть неприхильні до його творчості критики [2, с. 366]. Без зайвої метафорики автор передає увесь трагізм любовних стосунків Плутіна та Хадаски, головню на ідейно-змістовому рівні. Читач мимоволі стає свідком зворушливих сцен побачень під зоряним небом, сміється із бурлескних сцен, але завжди відчуває при цьому, як наближається фатальний кінець. Він тяжіє своєю ефемерною вагою над твором, не дає читачеві забути, що перед ним не мелодраматична історія на кшталт журнального читива, а глибоко іронічний, пронизаний тонкою естетикою твір про приреченість люблячих людей на страждання та самотність. Апогеєм цього трагізму стає смерть Хакаски на руках у Плутіна під час її примусового весілля з єврейським нареченим. Цей на перший погляд дешевий сюжетний поворот сприймається читачем у всій повноті його фаталізму, іронії та смутку. Важливу роль відіграє тут переданий автором наростаючий динамізм: усе відбувається швидко, неконтрольовано, і врешті-решт герої уже не здатні зупинити подій, не здатні вирватися з цього химерного життєвого кола.

Отож, повість Леопольда фон Захер-Мазоха “Єврейський Рафаель” –цікавий приклад літературного зображення релігійного життя в Галичині XIX ст. Хоча автор і акцентує свою увагу на любовній проблематиці, створений ним образ багатих та водночас складних конфесійних взаємин між євреями та українцями доволі цікавий та багатогранний. З одного боку, автор милується та вихваляє духовність галицького населення, його тісні зв'язки з традицією та шаную предків. З іншого боку, цю суміжність релігійних та суспільних практик зображено як джерело потенційних складних суспільних конфліктів. Пов'язаний з такими конфліктами трагізм і перебуває в фокусі автора, тому його зображення можна назвати одним із головних аспектів естетичної концепції твору. Перспективою подальшого дослідження могло б стати порівняння

зображення релігійного конфлікту в цьому творі зі спорідненими мотивами в інших творах Захер-Мазоха та творах інших авторів із Галичини. Метою такого дослідження було б визначення спільних естетичних, мовностилістичних та ідейних принципів у зображенні релігійного ландшафту Галичини в літературі та опис співвідношення такого зображення з історичною дійсністю.

1. Лотман Ю. М. О семиосфере / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи в трех томах. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1 Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 11–24. 2. Цибенко Л. Б. Післямова / Л. Б. Цибенко // Леопольд фон Захер-Мазох. Вибрані твори. – Львів : Літопис, 1999. – С. 363–383. 3. Borakovskyy L. Die Darstellung religiöser Konflikte in der Literatur des österreichischen Galiziens: Dissertation / L. Borakovskyy. – Wien, 2014. – 282 S. 4. Exner L. Leopold von Sacher-Masoch /L. Exner. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2003. – 160 S. 5. Kłańska M. Problemfeld Galizien in deutschsprachiger Prosa 1846-1914 / M. Kłańska. – Wien : Böhlau Verlag, 1991. – 238 S. 6. Rogosz J. Jojna. Obraz z życia / J. Rogosz // W piekle galicyjskiem. Obraz z życia. – Gródek : Nakładem i drukiem J. Czańskiego, 1896. – S. 159–83. 7. Sacher-Masoch, L. v. Der Judenraphael / L. v. Sacher-Masoch // Der Judenraphael. Geschichten aus Galizien. – Wien, Köln, Graz : Böhlau Verlag, 1989. – S. 39–157. 8. Weismann S. “In einem Land wie Galizien...” Leopold von Sacher-Masochs Funktionalisierung Galiziens: Dissertation / S. Weismann. – Wien, 2014. – 257 S. 9. Wodenegg A. Das Bild der Juden Osteuropas. Ein Beitrag zur komparatistischen Imagologie an Textbeispielen von Karl Emil Franzos und Leopold von Sacher-Masoch / A. Wodenegg. – Frankfurt am Main [u.a.] : Peter Lang, 1987. – 191 S. 10. Zimmermann O. Sacher-Masochs *Auf der Höhe*. Ein Beitrag zur Charakteristik der philosemitischen Presse / O. Zimmermann // M. Farin (hrsg.): Leopold von Sacher-Masoch. Materialien zu Leben und Werk. – Bonn : Bouvier, 1987. – S. 342–356.

ОТ НЕНАВИСТИ ДО ЛЮБВИ ОДИН ШАГ: РЕЛИГИОЗНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА ПОВЕСТИ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА “ЕВРЕЙСКИЙ РАФАЭЛЬ”

Любомир Бораковский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина
e-mail: lyubomyr.borakovskyy@ukr.net*

Проанализирована религиозная проблематика произведения Леопольда фон Захер-Мазоха “Еврейский Рафаэль”, определены основные особенности литературного изображения межконфессионального конфликта, описаны его основные идейно-смысловые, интерпретационные и языково-стилистические аспекты.

Ключевые слова: Леопольд фон Захер-Мазох, Галиция, межконфессиональные отношения, религиозный конфликт, семиотика культуры.

**FROM HATE TO LOVE JUST ONE STEP: RELIGIOUS MOTIFS OF THE NOVEL
THE JEWISH RAPHAEL BY LEOPOLD VON SACHER-MASOCH****Lyubomyr Borakovskyy**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: lyubomyr.borakovskyy@ukr.net*

The religious motifs of the novel *The Jewish Raphael* by Leopold von Sacher-Masoch have been researched in the paper. The main features of the confessional conflict and its literary depiction in the novel have been also analyzed. In addition, the main aspects of the conflict's ideological content as well as all the possible ways of its interpretation have been described in the paper.

Keywords: Leopold von Sacher-Masoch, Galicia, confessional relations, religious conflict, semiotics of culture, literary context.

Стаття надійшла до редколегії
21.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку
26.10.2014 р.